

Bir Şehri Yazmak: Erken Osmanlı Tarih Kitaplarında İstanbul

Murat Cem Mengüç

Seton Hall University

Bu bildiriye yazma fikrini bana veren İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nin "İkinci Osmanlı İstanbulu Semineri" için yapmış olduğu sunum çağırısı oldu. Yakın zamana kadar İstanbul tarihiyle ilgilenmediğim ve konum erken dönem Osmanlı tarih yazarları ve eserleri olduğu için benim esas ilgi alanım daha çok insanlar, onların tarih anlayışlarıydı. Bununla beraber incelediğim dönem 15. yüzyıl olduğu için İstanbul'un fethi ve fethin o dönemde yazılan tarih kitaplarında nasıl algılandıkları bilgi alanım içindeydi. Bir diğer gelişme ise 2007 ile 2013 yılları arasında Türkiye'ye gelmem ve bu dönemde Türkiye'nin, özellikle İstanbul'un çok değişmesiydi. İnternet ülke yaşamının büyük bir parçası haline geldikçe, sosyal paylaşım sitelerinden büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan bir çok tanıdıkla iletişime geçme şansı doğdu. Ardından Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan devrimler zinciri, bunu takiben genel bir politik hareketlenme ve akabindedeki Gezi Parkı protestoları meydana geldi. Bunlar benim gibi yurt dışında yaşayanların İstanbul ile ilgili bir haber okumadan tek bir gün bile geçirmelerinin mümkün olmadığı bir ortam yarattı.

Ben bu bağlamda şehir ve İstanbul ile ilgili düşünmeye başladım. Sorduğum en önemli soru İstanbul'un tarihi bir aktör olup

olamayacağıydı. Daha önce tarihçiler üzerine çalıştığım için tarihte aktör, ya da tarihi aktör, yani tarihe ve tarih anlayışına yön veren şahsiyetler benim hep ilgimi çekmişlerdi. Bu dönemdeyse acaba bir şehir tarihi bir aktör olabilir mi diye sormaya başladım. Bildiğimiz gibi tüm şehirler bir fiziksel mekan olarak tarihin değişimine ev sahipliği yapan yerler. Ama her şehrin tarihe yön verebildiğini, ya da tarihi değiştirdiğini söylemek ne kadar mümkün? İstanbul, özellikle erken dönem Osmanlı tarih yazıcılığı açısından bakıldığında tarihe olmasa da tarih yazıcılığına yön vermiş olan bir şehir. Burada sizlere bunun nedenini açıklamaya çalışacağım.

Öncelikle şunu belirtmek gerekiyor, Osmanlılar İstanbul'un fethi sonrasına kadar kendileri hakkında genel tarih kitapları yazmış değiller ve eğer yazdıysalar bunların olduğu gibi korunmadıkları görülüyor. İmparatorluğun ilk yüz yılında kaleme alınan bir Osmanlı tarihi yok. İlk genel Osmanlı tarihi denebilecek eser 1412'de kaleme alınan Ahmedî'nin *Destan ve Tevârih-i Âl-i Osman*'ı. Bu tam anlamıyla bir Osmanlı tarih kitabı olmasa da Osmanlıların kendilerine bakış açılarının değiştiği bir döneme ait olduğu için çok önemli bir eser. Söz konusu değişim Timur'un Anadolu'yu istilasını, I. Bayezid döneminin sona erişini ve bunu izleyen *Fetret Devri* (1402-1412) yani, ilk büyük Osmanlı iç savaşından kaynaklanıyor. *Fetret Devri* Osmanlıların Hristiyan uçtaki Müslüman emperyalizmin liderliğini ellerinde tutup tutamayacaklarının herkes tarafından ve özellikle Osmanlı aydınları tartışıldığı bir dönem. Ahmedî'nin eserini bu dönemde yazması bize bu tartışma ve sorgulama döneminde bir Osmanlı tarih bilincinin ortaya çıkmaya başladığını gösteriyor. İzleyen dönemde, yani I. Mehmet ve II. Murad'ın iktidarları sırasında Osmanlı hanedanının liderliklerini perçinlediklerini görüyoruz. Bu dönemde de Osmanlı ve Osmanlı divanına katılmış olan aydınların tarih kitapları yazıp tercüme ederek oluşmaya başlayan tarih bilincini geliştirdikleri farkediliyor. Yüzyılın ortasında ise İstanbul'un alınması ve bundan kaynaklanan çok daha ciddi bir özgüven, bir özsaygının ortaya çıktığını söylemek mümkün. Osmanlı tarih yazıcılığı bundan sonra çok daha büyük bir hızla gelişmeye başlıyor.

Mesela, İstanbul'un alınmasından önceki yüz elli yıl boyunca Osmanlıların kendileriyle ilgili tarihi diyebileceğimiz sadece 9 adet kitap yazdıklarını biliyoruz ve Ahmedî'nin eseri hariç bunların hiçbiri bir genel Osmanlı tarih kitabı değil. Ama, İstanbul'un alınışını izleyen 75 yılda ise Osmanlılar 42 adet tarih kitabı üretiyorlar ve bunların büyük bölümü genel Osmanlı ve/veya Dünya artı Osmanlı tarihi kitabı. Yani, yarı sürede 9 kat daha fazla tarih yazmak ve okumak gibi bir durum söz konusu.

Bu saptamaların ışığında aşağıdaki çizelgeyi oluşturmamız mümkün:

1402 - 1412	> iç savaş/kriz	> kendini tarihsel olarak keşfetme/bilme
1412 - 1451	> durulma/uzlaşma	> kendini tarihsel olarak yazma
1453 sonrası	> fetih ve yücelme	> kendini tarihsel olarak irdeleme/eleştirme

Bu durumda İstanbul'un alınışıyla Osmanlı tarih yazıcılığının gelişimi arasındaki ilişki çok açık. Fakat, İstanbul'un Osmanlı tarihine ve tarihçiliğine tesirini daha iyi açıklamak için şehrin tarihçiler tarafından nasıl algılandığını irdelememiz gerekiyor. Tarihçilerin şehri sadece öven ve metheden tarihler yazdıkları sanısına kapılmamız yanlış olur. Bunun aksine, İstanbul'un alınışından sonra yazılan tarih kitaplarında öz eleştirinin çok önemli bir yer tuttuğu. Bu özellikle popüler tarih kitapları için böyle. Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında yazılan ve en çok okunan Osmanlı tarihi kitapları bağlamında İstanbul'un tarih ve tarihçiliğe verdiği yönün bir kendini övme ya da böbürlenme değil, aksine kendini sorgulama ve eleştirme olduğunu görüyoruz.

Genel olarak onbeşinci yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılarının şehrin tarihi konusunda sessiz kaldıklarını görüyoruz. Özellikle saraya yakın tarihçiler olan Şükrullah, Nişancı, Tursun Bey, Mu'âlî, Al-Konevi, Cafer Çelebi ve Rûhî için bu böyle; onlar şehri bir nebze övse-lerde şehrin Osmanlı öncesi dönemini dikkate almıyorlar. Bu bir Yunanlı olan ve Yunanca yazan, bazen de II. Mehmed'in saray tarihçisi olarak anılan Kritovoulos içinde geçerli. Bu tip tarihçiler arasında İstanbul'un tarihine değinen tek yazar Kıvâmî, ama o da bunu çok kısa

olarak ve şehrin geçmişteki Müslüman kuşatmalarını anlatan uzun bir bölüme zemin hazırlamak babında yapıyor. Saraya daha mesafeli olan ve daha bağımsız yazan tarihçiler diyebileceğimiz Âşıkpaşazâde ve Neşrî için de durum aynı. Sonuç olarak, onbeşinci yüzyıl Osmanlı tarihleri arasında İstanbul'un tarihini ilk anlatan kitab anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (c. 1470's) oluyor. Aynı yüzyıla ait diğer tek kitap ise anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlayan Oruç'un *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı (c. 1488). Bu ikisini takip edecek olan ilk eser de Kemalpaşazade'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı (c. 1510). Ancak Kemalpaşazade'nin sadece Ayasofya'nın tarihini aktardığını ve bunu yaparken yukarıda adı geçen diğer iki kitaptan çok daha farklı bir kaynak kullandığını biliyoruz. Kemalpaşazade bize Yunanca bir metnin Farsça tercümesini kullandığını söylüyor. Dili çok sade olan bu metin Kemalpaşazade'nin süslü diliyle pek uyuşmuyor. Şerafetin Turan bu kaynağın şimdi Ayasofya Ktb. No. 3336/1 de olduğunu söylüyor. Anonim *Tevârih* ve onun vasıtasıyla Oruç bir diğer anonim Yunanca kaynağın Türkçe çevirisini kullanıyorlar. Bu noktada kaynaklar konusunu fazla deşmek istemiyorum, ama şu bilinen bir gerçek, Kemalpaşazade'ye, yani ilk Osmanlı devlet tarihçisine gelene kadar, şehrin fethinin üzerinden yarım yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, saraya yakın ya da uzak olan tarih yazarlarının büyük bölümü şehrin tarihini dikkate almıyorlar. Bence bu İstanbul'un Osmanlı aydınları tarafından sahiplenilmesinde, ona "bu bizim şehrimiz" denmesinde yaklaşık yarım yüzyıl süren bir sürünceme yaşandığına işaret ediyor.

İstanbul'un 1453 sonrasındaki durumuna gelince, bu konuda her tarihçinin bize bir şeyler söylediğini görüyoruz. Bunlar arasında mesela Karamanî Nişancı Mehmed Paşa, Tursun Bey ve Kritovoulos'un şehri methettiklerini söylemek mümkün ama saray mesafeli olan yazarlara, yani anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'a, Oruç, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin kitaplarına baktığımızda oldukça eleştiri dolu bir İstanbul tanımlaması ile karşılaşılıyor. Bu bağlamda tartışılan en önemli konulardan birisi zorunlu göç konusu. İstanbul'a yaptırılan zorunlu göçler açısından elimizde bulunan en iyi eski kaynak Neşrî'nin *Cihannümâ*'sı. Neşrî bize bu politikanın İstanbul'un yeterli insan gücüne sahip olmamasından kaynaklandığını ve zorunlu göçün Anadolu ve Trakya'da ortaya çıkan Osmanlı karşıtı örgütlenmeleri yok etmek için

kullanıldığını açıklıyor. Kendisi de büyük bir ihtimalle Karaman topraklarından yapılan zorunlu göç sebebiyle Osmanlı topraklarına yerleşen Neşrî bu politikanın masum insanları incittiğini dile getirmekle kalmayıp genelde bilinen Filke, Yanova, Bosna, Menkub, Aksaray and Karaman zorunlu göçlerine diğer yazarların sözünü etmediği Boboca (Babitza), Larende, Konya ve Silifke/Mut'da yapılan Pir Ahmed cemaatinin zorunlu göçlerini ekliyor. Neşrî'den öğrendiğimiz bir diğer önemli konuda bu göç politikasının özellikle sadrazam Rum Mehmed Paşa tarafından nasıl kişisel bir silaha dönüştürüldüğü.

Âşıkpaşazâde'deye bakığımızda onunda Rum Mahmud Paşa'dan İstanbul bağlamında pek memnun olmadığını, hatta nefret ettiğini görüyoruz. Ancak o daha çok *mukâta'a*, yani İstanbul'un Müslüman sakinlerine getirilen varlık/emlak vergisini hedef alıyor. Bilindiği gibi Âşıkpaşazâde'nin *mukâta'a* ile ilgili görüşleri daha önce Halil İnalçık ve Şevket Pamuk'unda aralarında olduğu bir çok tarihçi tarafında yorumlandı. Ben bugün sizlere farklı bir yorum sunmak ve konuya ekonomik değilde tarih yazıcılığı açısından bakmak istiyorum. Söz konusu vergilendirmenin bahsi Aşıkpaşazade'nin *Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman* isimli eserinin 123. babında geçiyor. Bir önceki babın ise İstanbul'un fethinin son tahlili. Bu diğer Osmanlı tarihçilerinin İstanbul'un fethini anlatmayı tamamlayıp şehri methettikleri, meth etmedilersede onun eski tarihini anlattıkları, Ayasofya'nın tarihine değindikleri ya da en azından şehrin yeniden yapılandırılmasını övdükleri konjontür. Ama Âşıkpaşazâde'de gördüğümüz bu değil.

Aşağıdaki sayfalar Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç'ın hazırladıkları Âşıkpaşazâde tarihinden alınmıştır:

BÂB [122]

Anı beyân ider ki Sultân Muhammed Han-ı Gazi kim Karaman'dan dönüp geldüğinden sonra ne'yledi, ne sûret-ilen bina itdi, anı bildürür.

Diledi kim Gelibolı'dan Rûmili'ne geçe, eyitdiler: «Devletlü sultânüm! Gelibolı boğazını küffâr gemileri [180a] bağladı.» didiler. Hünkârı ol aralık Kocaili'ne getürdiler. Istanbul'un üsti yanında

boğazda Akçahisâr'a kondılar. Atası geçdüğü yirden Rûmili'ne geçti. Akçahisâr'un karşısına kondı. Halil Paşa'ya eydür: «Lâlâ! Bunda bana bir hisar gerekdür.» Ol arada hemân buyurup hisarı yapdurdı. Temam oidi. Akçay-lu Muhammed Beg'i göndürdi kim: “Tîz İstanbul'un var, kapusın yapdur.” diyü buyurdı. Muhammed Beg geldi, şeh-rün kapusından adam karvadı, köylerinün tavarlarını sürdi. Teküre habar oidi kim: “Türk bizüm gönlümüzi yırttı, evümüzi başumuza yıkdı.” didiler. Tekür eydür: “Bunlarun konşulugı bizümle togan-ıla karga konşılıgına benzer [180b] oidi.” dir. Tekür eydür: „Eger bu Türkten bize kurtılmaga çâre olursa dostumuz Halîl Paşa'dan [123] olur. Girü ana yalvarmak gerekdür.” didiler. “İmdi girü Halîl Paşa'ya balıcak-lar göndürmek gerekdür.” didiler. Balığın karnın filorile tol-durdılar. Halîl Paşa'ya göndürdiler. Tekürün bir veziri varidi; Kirluka dirlerdi. Ol eydür: “Hey! Halîl balığı yudar size derrnânı tokınmaz” dir. “Ana sizün çârenüz kayısı kalmaz.” didi. “Siz kendü başunuz yarağın görün.» didi. Balığı Halil'e getürdiler. Halîl Paşa balıgun karnını sanduga koydı. Kâf irlerin sözini kabul idüp turdı, hünkâra geldi. Ol kâfirler hakkında nice sözler söyledi. Hünkâr eydür: « Hey lâlâ! Yaz olsun görelüm [181a] kim Allah ne buyurursa anı işleye-vüz.» didi. Hisârun fethi yarağına çokdan meşgul olup tu-rurlardı. Yarak kim tamam olundu; yaz dahi oidi. Sultân Muhammed eydür: “Bu yıl İstanbul'ı yayların”dir.

Geldiler İstanbul hisârının üzerine kondılar. Kurudan ve gemiler-ilen denizden tolayı kuşatdılar. Dört yüz pâre gemi denizden vardı ve yetmiş pâre gemi Kalata'nun üsti yanından kurudan yilkenin açdılar. Savaşçılar ayağın hırdılar. Sancakların çözdiler, geldiler hisar dibinden denize girdiler. Deniz üzerine köpri yapdılar. Elli gün gice ve gündüz ceng itdiler. Hemân elli birinci gün hünkâr “Yağma!” didi. Hemân yürüiş itdiler. Sişenbeh gün hisar feth [181b] olındı. Eyü toyumluklar oidi. Altun gümüş ve cevherler ve enva' kumaşlar bâzâra gelüp döküldi; satmağa başladılar. Kâfirlerini esîr itdiler ve mahbûbelerin bağrılarına basdılar. Ce-hârşenbeh gün Halîl Paşa-yıla oğlanlarını ve kethüdalarını bile hisarı beklemeğe kodılar. Bunlarun hikâyeti çokdur ve illâ fakır ihtisar itdüm, anunçün kim bunun kıssası malûmdur kim Halîl Paşa'yı ne'ylediler.

Fethün evvel cum'a günü Ayasofya'da cum'a namazın kıldılar. Hutbe-i İslâm okundu Sultân Muhammed-i Gazi adına kim ol Sultân Murâd Han-ı Gazi oğludur ve ol dahi Sultân Bâyezîd Han-ı Gazi oğludur ve ol dahi Murâd [182a] Hünkâr-ı Gazi Han oğludur ve ol dahi Orhan Gazi Han oğludur ve ol dahi Osman Gazi oğludur ve ol dahi Ertonrul Gazi Han oğludur ve ol dahi Sultân Süleyman Şâh-ı Gazi Han oğludur. El-hâsıl-ı kelâm bunlar Gök Alp neslidür kim ol Oğuz Han oğludur. Ve bunların neseb ü neslini hûd evvel bâbda yazup beyân itmüşdüm.

Ve bu fethün târihi hicretün sekiz yüz elli yedisinde vâki' olundu kim ol Sultân Muhammed Han-ı Gazi'dür.

BÂB [123]

Anı beyân ider kim bu İstanbul ki alındı şehir harâb olundu; girü ne sûret-ilen ma'mûr olundu, anı bildürür.

Sultân Muhammed Han-ı Gazi kim İstanbul'ı feth itdi süba-şılığını kulı Süleyman Beg'e virdi [182b] ve cernî vilâyetlerine kullar göndürdi [124] kim: "Hatırı olan gelsün, İstanbul'da evler, bağlar ve bğçeler milklige virdüm, gelüp tutsun." didi. Ve etrâfdan her kim ki geldi-y-ise evlerden virdiler. Bu şehir bu vech-ile hayli ma'mûr olmadı. Andan sonra pâdişâh hükm itdi kim her vilâyetden agniyâlardan ve fukaralardan evler süreler. Her vilâyettin kadılarına ve sübaşılara hükm-ile kullar göndürdiler, anlar dalu hükm mücebince mübalağa evler sürüp İstanbul'a getürdiler. Ve bu gelen halka dahi evlerden virdiler. Bu kez bu şehir ma'mûr olmağa suret tutdı. Ve andan sonra bu halâyıka virdükleri evlere mukata'a vaz' itdiler. Bu nesne bu halka güc geldi. Eyitdiler kim: "Bizi latîf emlâklerimizden sürdünüz getürdünüz; bu küffârların [183a] evlerine kiri virmek-içün mi getürdünüz." didiler. Ve ba'zı dahi 'avratın ve oğlanın bıragup kaçdı gitdi.

Kula Şahin dirlerdi, Sultân Muhammed'ün atasından dedesinden kalmış bir kulı var-ıdı. Pâdişâha eydür: «Hey dev-letlü sultânım! Atan deden bunca memleketler feth itdiler, hiç birinden mukata'a vaz' itmediler. Sultânuma lâyıık de-güldür.» didi. Pâdişâh dahi anun bu sözün kabul itdi, mukâ-ta'ı bağışladı. Yine yini hüküm buyurdi: "Her

ev ki virüersiz milklige virdüm.” didi. Andan sonra her virilen evlere mek-tûb virdiler, milkiyyete tasarruf itdiler. Bu vech-ile olıcak şehir dahi ma'mûr olmağa başladı ve 'imaret yüz tutdı. Me-sâcid yapmağa başladılar ve kimi zaviyeler ve kimi milkier [183b] yaptılar ve bu şehrin hâli girü eylüge muttasıf oidi.

Pâdişâha bir vezîr geldi kim ol bir kâf irün oğlıydı, pâdişâha gâyetde mukarreb oidi. Ve bu İstanbul'un eski kâfirleri bu vezîrün atası dostlarıdı, yanına girdiler kim: “Hey ne'ylersin.” didiler. “Bu Türkler girü bu şehri ma'mûr itdiler.” didiler. “Bu senün gayrettin kanı! Atan deden yurdum ve bizüm atalarumuz dedelerümüz yurdlarını ve yurdlarımızı bu Türkler aldılar, gözlerümüze karşı tasarruf iderler. İmdi sen höd pâdişâhun mukarrebisin.” didiler. “Cehd eyle kim bu halka bir re'y ü tedbîr-ile kim bu halk bu şehrin 'imaretinden el çekeler ve girü evvelki gibi bu şehir bizüm elümüzde kala.” didiler. Vezîr dahi eydür: [184a] “Buna şol mukata'a evvelde konuşlardı, anı pâdişâha diyüp girü ko-duralum.” didi kim “Bu halk dahi milkier yapmaktan el çekeler. Bu şehir o sebeble girü haraba vara. Âhir girü bizüm tâ'ife-müz elinde kala.” didi. Andan sonra bir gün sürdi pâdişâha vardı. Bir münâsebet-ile mukata'ayı girü andı. Pâdişâhı razı eyledi, ihdas itdi. Bu mugvî mel'ûn kâf irlerün birisiyle bir adı Müsülmân dahi koşdılar ve ol mugvî kâfir ne didi-y-ise yazdılar, hîç bir vech-ile kimseyi söyletmediler.

SÜ'ÂL.— Eger sorarlarsa bu vezîr kim?

CEVÂB.— İstanbul esîri Rûm Muhammed'dür kim sonra anı pâdişâh it gibi bogdurdı.

SÜ'ÂL.— Sultân Muhammed Han-ı Gazi İstanbul'da ne yaptırdı?

CEVÂB.— [184b] Sekiz medrese, orta yirinde bir ulu camî' ve camî' mukâbelisinde bir 'âlî 'imaret ve bir tarafında dârü's-şi-fâ ve bu medreseler ardında her birinin bir tetimmesi dahi vardır; süh-teyân-içün. Ve bundan gayrı Hazret-i Eyyûb En-sârî üzerinde bir 'imaret ve bir medrese ve bir camî', üzerine Hazret-i Eyûb Ensârî'nün bir 'âlî türbe yaptırdı. [125]

Nazm

Cihanı ma'mûr iden 'adl-i hanlar
Ve' ger zulm itse hem dökile kanlar

Sebeb kodı bu hanı Hak cihana
Ki Hakk'a togrı gide cümle canlar

Şerî'atün nizâmı han elinde
Kodı Hak kim ola şer'î beyânlar [185a]

Dîn ü dünyânı ma'mûr olmağa bil
Sebebdür şer'î tuta cümle hanlar

Âşıkî yaz menâkıb Âl-i Osman
Ki bu âle du'â ide 'ayanlar

Ve-lehu

Ne kim ider kişi kalmaz yanında
Bulur ya oğul ya kız tatlu canında

Meseldür bu sözüm dinür ezelden
Yazılır cümle 'âkil dîvânında

Ne sanursın bu halka sen yavuzluk
Komaz bil Hak anı kimse canında

Bu sebebden bu halk İstanbul'un 'imaretinden kaçmağa başladılar.

Ne tâli' tutdı İstanbul cihanda [185b]
Ki hükmi ber-karâr olmaz bu canda

*Televvün olsa pâdişâh sözinde
Olur memleketi dâyim ziyanda*

*Hususa kim kâfir ola veziri
Zarar ister olur dâyim îmânda*

Bu şimdiki mukata'a olmasına Rûm Muhammed sebep oidi.

Bu iki bab çerçevesinde, Âşıkpaşazâde için şahsen önemli olanın yeni getirilen vergi olduğu söylemek yanlış değil. Ama, eğer vergi bahsinin ötesine bakmayı becerebilirsek birde şu görülüyor; İstanbul'un fethini şahsen yaşamış, fetih sonrasında İstanbul'a yerleşmiş, orada dükkanlar, evler ve şahsen köleler sahibi olmuş bir Osmanlı uleması, okumuş bir aydın şehri övmesi gereken yerde çok katı bir dille şehri ve şehre karşı devletin güttüğü iyileştirme politikasını yeriyor. Şu da bir gerçek, Âşıkpaşazâde kitabının hiç bir yerinde İstanbul'u öven tek bir cümle dahi sarfetmiyor. Yani, onun için İstanbul sadece ve sadece problemlili bir şehir olarak kalıyor. Bu anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* ve Neşrî'nin tavırlarıyla da örtüşüyor.

Sonuç olarak, İstanbul'un Osmanlı tarihine ve tarih yazıcılığına yön veren bir aktör olduğunu söylemek mümkün ama onun onbeşinci yüzyıl Osmanlı tarihçilerine bir övünme sebebi verdiğini söylemek ya da dönemin aydınlarının sadece şehri öven tarihler yazdıklarının söylemek mümkün değil. Özellikle saraya uzak yazarların, yani anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Oruç, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin Osmanlı ideolojisini bir tarih kitabı içinde eleştirebilen ilk Osmanlı tarihçilerinin şehrin fethinden sonra tarih yazmaya başladıkları görülüyor. Fetihden önceki İstanbul'u ara sıra Osmanlılarla dost olan, ama ara sıra da Osmanlı'ya düşman bir yer olarak tanımlayan bu yazarlar fetihden sonra İstanbul'u yeniden yapılanması ve yapılandırılmasında bağlamında yaşanan problemler üzerinden anlatıyorlar. Hatta, şehrin alınışının özellikle Anadolu'lu Müslüman ve Türkçe konuşan halk için bir eziyet, bir adaletsizlik kaynağı haline geldiğini dile getirdiklerini söylemek mümkün. Örneğin, erken dönem Osmanlı tarih kitaplarında *adalet* kavramının önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Şükrullah ve Tursun Bey gibi saraya yakın olan yazarlar, ya da Neşrî gibi saraya daha mesafeli olan aydınlar uzun uzun tarih bilinciyle adalet bilincinin ne kadar alakalı olduğunu açıklıyorlar. Kanımca şehrin fethinden sonra kağıda dökülmüş olan bu güçlü adalet kavramı söylemi özellikle anonim tarihlerde başka bir boyuta ulaşıyor. Mesela, anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* bize Yeni Cami'nin yapılışının nasıl bir rezalete dönüştüğünü, yalnızca vergi verenlerin

değil, zorla sürülen işçilerin, mal peşinde koşan müteahhitlerin, mal olmadığı için binalarını istedikleri gibi yapamayan mimarların ve onları istismar eden devlet müfettişlerinin neler yaşayıp neler yaşattıklarını anlatıyorlar. Kullanıldıkları mermer sütunlar kısa kestirildi gibi asılsız mazeretler için Mimar Sinan'ın boğdurulmasından dolayı II. Mehmed'den bile hesap soruyorlar. Geçen yıl BSOAS'da yayınlanan "I. Beyazid'in tarihleri, II. Bayezid'in tarihçileri" isimli makalemde eleştirel tarih bilincinin onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında yazılan Osmanlı tarih kitaplarında özellikle I. Bayezid'in hükümdarlığını ve şahsiyetini nasıl değiştirdiğini ele almıştım. Bugünde aynı eleştirel bilincin İstanbul'u nasıl tanımladığını belirtmek istedim. Ama esas amacım şehri eleştiren bu yeni tarih yazma anlayışının ortaya çıkmasının temel sebeplerinden birinin de şehrin alınması ve bu nedenle yaşanan zorluklar olduğudur.